

אברהם

ויקראו לפניו אברהם (בראשית מא, מג)
”זה יוסף שהיה לך בחכמה” (ד"ס)

מתורתו ומשנתו של
שר התורה הגאון הקדוש
רבי יוסף ענגיל זצ"ל

פרשת ויצא תשפ"ד • שנה ג' - גליון ק"ז • מכון "אוהבי תורה" להוצאת ספרי רבינו זי"ע

תפארת יוסף

פנינים על פרשת השבוע

אוצרות יוסף

מאמר דוד

וְהָיָה ד' נָצַב עָלָיו וַיֹּאמֶר אֲנִי ד' אֱלֹקֵי אַבְרָהָם אַבְרָם וְאַלְקֵי יִצְחָק הָאֵרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה שׂוֹכֵב עָלֶיהָ וְגו' (כה, ט).

יחוד המלכות עם תפארת נחשב ליחוד עם הג"ת | הזכרת 'הארץ' עם האבות - יחוד גמולת ומלכות | התנא נזהר בדבריו מלהפריד הג"ת ומלכות

הנה נודע בחכמה (עיין פרסם רמזים שער ח פרק כא), כי יחוד מלכות עם התפארת נחשב ליחוד המלכות עם השלש מדות - חסד גבורה תפארת, כי התפארת כולל שלשתן וכנודע (עיין זוה"ק שמיני לה:).

ובזה תבין דברי המדרש רבה ויקרא (לו, ה) על הכתוב (שם כו, כב) 'וזכרתי את בריתי יעקוב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכור והארץ אזכור, וז"ל: משל למלך שהיו לו שלשה בנים, ושפחה אחת משלו מגדלתו, כל זמן שהיה המלך שואל בשלום בניו, היה אומר שאלו לי בשלום המגדלתם, כך כל זמן שהקדוש ברוך הוא מזכיר אבות מזכיר הארץ עמהם כו', עכ"ל המדרש². והנה להביע כל דברי המדרש אלה אין פה המקום, ויבואר במה שיבוא א"ה.

ורק זאת על כל פנים אתה רואה בדברי המדרש, כי כל זמן שהקדוש ברוך הוא מזכיר השלשה אבות מזכיר הארץ עמהם¹. וכבר ידעת (עיין זוה"ק בראשית לג:; של"ה פרשת ויצא אות י) כי ארץ ישראל היא בחינת המלכות, ואם כן תבין כי ענין הזכרת ארץ ישראל עם האבות הוא סוד יחוד המלכות עם חסד גבורה תפארת - דהם שלשה האבהן אברהם יצחק ויעקב (עיין זוה"ק קרח רע"מ קטט; וראה שם בשלח נג).

והנה תראה דבר מפליא, כי כמו שאמרו במדרש הנ"ל, דכל מקום שהקדוש ברוך הוא מזכיר האבות מזכיר הארץ עמהן, כן בצוואת רבי אליעזר הגדול (ארחות חיים אות ה) אמר וז"ל: ותפלת ערבית שים ראשונה לכל התפלות, כי יעקב אבינו תיקן אותה, והכתוב עשאו ראש לכל אבות, שנאמר 'והנה ד' נצב עליו ויאמר אני ד' אלקי אברהם אביך ואלקי יצחק הארץ, בתחלה הזכיר שמו הקדוש עליו, ואחר כך 'אלקי אברהם ואלקי יצחק, עכ"ל.

והנה תיבת 'הארץ' שהוזכרה כאן אין לה שום ביאור, דלמה לו לאתויי תיבת 'הארץ'. ועל כן דע והבן, כי כמו שאמרו במדרש שכל מקום שהוזכרו האבות הוזכרה

הארץ עמהן, וזה לסוד יחוד המלכות עם האבהן, ועל כן גם כאן אחרי הזכרת האבות, שכן 'והנה ד' נצב עליו' - הרי יעקב, ויאמר אני ד' אלקי אברהם אביך - הרי אברהם, ואלקי יצחק - הרי יצחק, נאמר אחר זה מיד 'הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה'. והנה ככה גם התנא הקדוש רבי אליעזר לא רצה להפריד היחוד אפילו בדיבור בעלמא, ועל כן הואיל והוצרך רבי אליעזר לאתויי קרא ד'והנה ד' נצב עליו ויאמר אני ד' אלקי אברהם אביך ואלקי יצחק, לכן הזכיר גם כן תיבת 'הארץ' דבתריהו, כדי שלא להפריד בדיבורו היחוד הקדוש הנרמז במקרא, וכמובן למשכיל.

בית האוצר

מערכת א בלל ח

וַיְהִי בְעֶרְבַּי וַיִּקַּח אֶת לָאָה בְתוּרַי וַיָּבֵא אֹתָהּ אֵלָיו וְגו' וַיַּעַשׂ יַעֲקֹב בֵּן וַיִּמְלֵא שִׁבְעַי זֵאת וַיִּתֵּן לָוּ אֶת רְחֵל בְּתוּרַי לְאִשָּׁה (כט, כג, כד).

טעם שנשא יעקב שתי אחיות | קיום המצוות בחו"ל בימי האבות טרם נתקדשה א"י | מעלת הארץ בזמן האבות
דע, דמה שכתב הרמב"ן על התורה (לעיל כו, ה) ד"ה והנראה בטעם שנשא יעקב שתי אחיות, דהנישואין היו בחוץ לארץ, והאבות לא קיימו התורה עד שלא ניתנה - רק בארץ ישראל, דמצוות התורה מתייחסים ביותר לארץ ישראל, כטעם 'משפט אלקי' הארץ' (מלכים ב יז, כו), עיין שם¹.

הנה יש לספק בזה, דכיון דאז לא נבחרה עדיין ארץ ישראל, אם כן נתייחס שפיר קיום המצוות אל כל הארצות, וכמו הדוכשרו כל הארצות לשירה ולדברות עד שלא נבחרה ארץ ישראל.

ואולם, הרי האבות חיבבו קבורת ארץ ישראל גם קודם מתן תורה (ראה הלן מז, כט-ל; שם, ט, כה). ואמנם משם אין ראיה, דיש לומר דחשו שלא יהיה גופם קבור בחוץ לארץ אחרי אשר יבחר ארץ ישראל, ודו"ק.

ואולם בפרקי דרבי אליעזר (פרק ה) מבואר, דגם קודם מתן תורה לא היה חוץ לארץ כשר לעיבור השנים כי אם ארץ ישראל, עיין שם היטב. וכן מצינו חביבות ארץ ישראל עוד קודם מתן תורה - ביבמות (סד), נשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה, יוציא ויתן כתובה. ואף על פי שאין ראיה לדבר זכר לדבר, שנאמר (לעיל טו, ג) 'מקץ עשר שנים לשת אברהם בארץ כנען', ללמדך שאין ישיבת

הארץ ביותר, ולפיכך כאשר מזכיר זכות שלשה אבות מזכיר גם כן עמהם הארץ, שהם ענין אחד". וראה בסמוך עוד בענין מעלת ארץ ישראל בימי האבות.

ז) ובספר אמ הבנים שמחה - להגאון רבי יששכר שלמה טייטלסאל זצ"ל הי"ד - פ"ג אות כו, הביא דברי רבינו אלו, וסיים עליהם: "ודברי פי חכם חן - וראים אליו". ועיין שם בתחילת דבריו שכתב אודות חיבורי רבינו בקבלה: "והוא מבהיל כל רעיון על גודל חכמתו, וכמו שהיה עליו ואין עולם נגלה כן היה בחכמת הנסתה".

ה) ראה עוד מה שהובא בגליון קאן עמוד א.
ו) כמו שהביא לעיל מיניה בפיסקא קכ: "מגמרא מגילה (ד), עד שלא

חוץ לארץ עולה לו מן המנין. ובראש השנה (טו:), ארבעה דברים מקרעין גזר דינו של אדם כו', ויש אומרים אף שינוי מקום, דכתיב (לעיל יב, א) 'לך לך מארצך' והדר 'ואעשך לגוי גדול' (שם שם, ב), ואיך, התם זכותא דארץ ישראל הוא דאהני ליה, וכנהנה רבות (עיין ב"ר סג, ג; שם עו, ב).¹

אוצרות יוסף

דרשות

וַתָּהָר עוֹד וַתֵּלֶד בֵּן וַתֹּאמֶר הַפַּעַם אֹדָה אֶת ד' עַל כֵּן קָרָאתָ שְׁמוֹ יְהוּדָה וְגו' (כט, לה).

הודאה עניינה ידיעה שהשלמת החסרון ממנו יתברך | יהודה יש בו שם הוי"ה וד' רמז להודאה להשי"ת על השלמת החסרון

איתא בגמרא שבת (קד, ג) ד' - גמול דלים, ה"ו - זה שמו של הקדוש ברוך הוא, והיינו, כי ג' ד' - גמול דלים - ופשוט דלאו דווקא דלים, רק חסרים, כי גם הדל אינו רק חסר, והכוונה השלם חסרים, הרי כי אות ג' מורה ההשלמה, ואות ד' - החסרון, ושניהם יחד רומזים השלמת החסרון.

ועניין ההודאה לו יתברך, כאשר היה חסר ונשלם חסרונו, אף שנשלם מאיזה סיבה, ידע כי הוא יתברך סיבת כל הסיבות, והיתה ההשלמה באמת ממנו יתברך, ולכן נותן הודאה אליו. וזהו ג' ד' - גמול דלים - היינו השלם החסר, ואחר כך הוא הרמז אל החסר שקיבל ההשלמה - ה"ו זה שמו של הקדוש ברוך הוא, היינו שידע שההשלמה שקיבל היה ממנו יתברך, אף שהיה על ידי סבה אמצעית, מכל מקום היה הוא יתברך סיבת הסיבה.

וזהו ה"ו, דהוא מלשון 'הויה', והכוונה דהוא יתברך הוא מהווה כל (ראה פרי עץ חיים שער ראש חודש פרק ג ד"ה להר"ח ז"ל; הב"י; של"ה פרשת וארא אות ג), וכענין שם הוי"ה דמכוננו כן, וכש"ל זבחים (מוז), לד' 'ויקרא א, ט) - לשם מי שאמר והיה העולם, היינו דשם 'הויה' היא על שם שמהוה כל, וכמו שהיווה כל בשעת הבריאה כך עדיין תמיד מהוה כל, והוא סיבה הראשונה לכל הנפעל והנעשה (עיין מורה נבוכים ח"א פרק סט).

וזהו שם 'הודוה' שקראתה לאה, דהוא מלשון הודאה כמפורש בכתוב, ועל כן בו שם הוי"ה עם אות ד' (עיין זוה"ק ויצא קנו), היינו דענין ההודאה - מה שידוע כי הוא יתברך המהווה כל (דעל זה מורה שם הוי"ה) הוא השלים חסרונו דהוא אות ד', ועל כן מודה, וזהו דשם 'הודוה' דרומז הודאה יש בו שם הוי"ה עם אות ד', היינו שם הוי"ה שמשלים החסרון, שעל כן מודה לו, ודו"ק היטב.

נכנסו ישראל לארץ - הוכשרו כל הארצות לומר שירה, משנכנסו ישראל לארץ - לא הוכשרו כו'. והיינו דקודם שנתקדש ארץ ישראל היתה קדושת ארץ ישראל מתפשטת בכל הארצות, ולכן היו כולם כשירות לומר שירה... ובמכילתא פרשת בא (הקדמה אות ד), וז"ל: עד שלא נבחרה ארץ ישראל - היו כל הארצות כשירות לדברות (לנבואה), משנבחרה ארץ ישראל - יצאו כל הארצות.¹

ז) ראה לעיל אודות שייכות האבות הקדושים לארץ הקודש.
ח) ועיין כפתור ופרח פרק י עמוד רמז-רמט, שכתב: "שקדושת הארץ ומעלתה היא משעת נתינתה אל האבות הקדושים - לא משעת כיבוש לאחור", והוכיח כן בראיות רבות, ועיין שם.

א) המשך לשוני: "והוא יחוד שבת (זוה"ק משפטים קטט; שם ויקהל ד) ש" של שלשה ראשים - חסד גבורה תפארת (שם בראשית ה), 'בת' - מלכות (שם יתרו פה)."

ב) וראה גליוני השי"ס בבא בתרא צא, שעל פי דברי מדרש זה מובן שפיר מה שאמרו שם: "אפילו מי שיש לו זכות אבות אינה עומדת לו בשעה שיוצא מארץ לחוץ לארץ".

ג) ובדרך חיים למהר"ל פ"ה מ"ט ד"ה וכדי שתעמוד: "וביאור ענין זה מה שאמר 'ושפחה אחת מגדלתו', כי מעלת האבות דוקא מצד הארץ, כי אם לא היה הארץ, לא הגיעו האבות אל קדושה העליונה, ולכן הארץ מגדלתו. ומהו תדע כי הארץ שייכת לאבות, והאבות אל

יעקב תקן תפלת ערבית, שנאמר 'זיפגע במקום וילך שם' (ברכות כו:) לקט פנינים מתורת רבינו הגה"ק רבי יוסף ענגיל זיע"א בענין תפלת ערבית

~ מתוך: גליוני הש"ס; ציונים לתורה ~

- 'בן גודגדא', יכול אם עברו ארבע לא יהא כשר, תלמוד לומר, 'תעשה' (במדבר שם) 'תקריב' (שם שם, ג). יכול קודם חצות, מניין אף לאחר חצות, תלמוד לומר 'תעשה' 'תקריב', עכ"ל. וראה זה חדש, דבדיעבד אם לא הקריבו תמיד של שחר קודם חצות, מקריבין אותו לאחר חצות.

ודע, דעל פי דברי הסיפרי זוטא, יש להבין דברי הרי"ף ריש פרק תפלת השחר (ברכות יח. מדפי הרי"ף) שכתב וז"ל: ואף על גב דליתא לדרבנן (ברכות כו.) דאמרי (תפלת השחר) עד חצות, היכא דטעי וצלי לאחר ארבע שעות, שכר תפלה יחבו ליה, שכר תפלה בזמנה לא יחבו ליה, עכ"ל ז"ל.

ולכאורה יש לתמוה, דמנא ליה הא דשכר תפלה יחבו ליה, הרי מציינו רק דאמרו (שם) טעה ולא התפלל שחרית מתפלל מנחה שתיים, והיינו רק במנחה שהוא זמן תפלה מיתה של מנחה, על כן שייך אז גם כן השלמה לשל שחרית, ומה שאין כן הזמן של אחר ארבע שעות עד חצות, דאין אז זמן תפלה כלל, אם כן מנא ליה שאם התפלל אז של שחרית - תפלתו תפלה ויחבו ליה שכר תפלה?

ואולם לדברי הסיפרי זוטא הנ"ל ניחא. דהא טעמא דרבי יהודה, רק משום דתמיד של שחר קרב רק עד ארבע שעות לדידיה, כמבואר בברכות בסוגיא שם (כו:), ואם כן לדברי הסיפרי זוטא, שבדיעבד אם הקריבו התמיד לאחר ארבע שעות גם כן כשר, לכן גם כן בתפלה היכא דטעי וצלי אחר כך - גם כן תפלתו תפלה.

ואולם לענין תפלת שחר לאחר חצות, הנה לסיפרי זוטא הנ"ל גם אחר חצות זמנו בדיעבד, כמו בתמיד - דסבירא ליה דאם לא קרב קודם חצות הוא קרב לאחר חצות וכמובן. ואולם שיטת הש"ס שלנו, דאמר טעה ולא התפלל שחרית מתפלל מנחה שתיים, לכאורה אין נראה שיהיה מטעם הנ"ל - מפאת הדקרב תמיד של שחר כשר בדיעבד אחר חצות, דהא בחד מימרא איתאמר בברכות שם (כו:), טעה ולא התפלל ערבית מתפלל שחרית שתיים, טעה ולא התפלל שחרית מתפלל מנחה שתיים, ובהך דערבית לשחרית הא לא שייך טעם הנ"ל, דהא תפלת ערבית הוא כנגד איברים ופדרים (שם); ואינהו הא פסילי להקטיר בבוקר אם לא הקטירו בלילה, שהרי נפסלו בלינה (עיי' זבחים פז.). ואי בשחיו בראשו של מזבח, אם כן בכהאי גוונא הא לעולם הן קריבין (שם), ואם כן תהיה השלמה לתפלת ערבית לעולם, לא רק בשחרית לחוד.

ואם כן, על כרחך דמערבית לשחרית ענין השלמה בעלמא הוא דתיקון רבנן, לא מפאת שההקרה שכנגדה באה התפלה היא כשירה גם כן בדיעבד בכהאי גוונא, ואם כן גם משחרית למנחה נראה שהוא השלמה בעלמא, לא מפאת שהתמיד של שחר קרב בדיעבד אחר חצות?

בגמרא שם אליבא דרבנן קאי, דסבירא להו דתפלת השחר עד חצות, ועל כן שפיר יש ככוליה יומא שכר תפלה, דעד חצות הרי הוא זמנו, ואחר חצות כבר יש זמן תפלת מנחה, ועל כן יש בו גם כן השלמה לשל שחרית, ומה שאין כן לפי האמת, דקיימא לן כרבי יהודה (שם) דתפלת השחר רק עד ארבע שעות, אם כן מנא ליה דגם בתר ארבע שעות עד חצות תפלתו תפלה - אחרי שאין אז זמן תפלה כלל?

זו ברם, בהמשך דבריו רבינו זוחה הראיה מתשלומין דערבית באופן נפלא, וקצר המצע מהשתרע.

(עיי' מנחות מג: ורש"י ד"ה מה ה'; תנחומא קורח סימן יב ד"ה הקם) אל תיקרי 'מה' אלא 'מאה', והלא בג' ברכות שבלילה במניין מאה [נראה דתיבת בג' - טעות סופר, וצריך לומר כ"ג, והם י"ט ברכות דתפלה וארבע דקריאת שמע]. אלא מה רצה לומר תפלת ערבית רשות, רצה לומר, שיש ברשות האדם לאומרה בערב קודם שקיעת החמה, לולי קריאת שמע שחייב אדם לאומרה עם הכוכבים (עיי' ברכות ב.), וכן היו עושים רבותינו ז"ל בימי פוליפו הקיסר, שגזר שמד וביטל דתם, והיו הולכים קודם שקיעת החמה לבית הכנסת, ומתפללין תפלת ערבית, וכשהיה לילה היו אומרים קריאת שמע בביתם, עכ"ל, והמה דברי חידוש ותימה. ועיי' תוספות ברכות (ב. ד"ה מאימתי?).

והקושיא שהקשה, הא י"ט ברכות דתפלת ערבית הם ממניין המאה ברכות - דהם חיוב, כמבואר במנחות (מג:), חייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום, ואם כן איך אפשר שתהיה תפלת ערבית רשות. הנה בפשיטות לא קשיא, דאי מצד חיוב מאה ברכות - אפשר לממלינו באספרמקי ומגדי (בשמים ומיני מגדים שטעונים ברכה, רש"י שם), כי היכי דעביד רב חייא בריה דרב אויא בשבתא וביומא טבא, כמבואר במנחות שם, אלא דבחול לא הוצרך לכך, כיון שבאמת היה מתפלל ערבית, אבל לחייב בתפלת ערבית מכח זה הרי אי אפשר, כיון דאפשר להשלים המאה ברכות על ידי עניינים אחרים, ואנן אמרינן רק, דמפאת חיוב התפלה בעצמותה - תפלת ערבית היא רשות, אבל לא איירינן בעניין חיוב הברכות, ואין הכי נמי, דאם לא ישלים המאה ברכות בעניינים אחרים, ודאי יוכרח להתפלל ערבית בשביל השלמת המאה ברכות, אלא דבהא לא איירינן, רק בחיוב התפלה מפאת עצמות ענין התפלה, וזה פשוט.

מחלוקת ספרי זוטא ובבלי בגדר תשלומין | תשלומין לתפלת ערבית הוא ענין השלמה ולא משום שהוא זמן הקרבה

מצאתי חידוש בילקוט פנחס (רמז תשפ ד"ה ואמרת) - והוא מן הספרי זוטא (במדבר כה. ד), וז"ל: לפי שהעיד בן גודגדא - כשר הכבש עד ארבע שעות [הוא המשנה דעדיות (שם) המובאה בברכות (כו:)], 'רבי יהודה בן בבא' העיד חמשה דברים, וחד מינייהו - על תמיד של שחר שקרב בארבע שעות, וגירסת הסיפרי זוטא

(ב) לשון הרמב"ם: 'ואינו חוזר להתפלל בקול רם ערבית'. **ובעניינם למשפט** ברכות כו: ד"ה ומה, כתב שהכלבו קורא קדושה לחזרת הש"ץ, וראה עוד מה שביאר שם.

(ג) הוא פוליפוס השני מלך מוקדוק, אביו של המלך אסכנדר הנוודע שכבש ארצות רבות.

(ד) שהאריכו אודות המנהג שהיה בזמן חז"ל לקרוא קריאת שמע מבעוד יום עם תפלת מעריב.

(ה) **המשפט לשונו:** 'ונהי דאמרינן כן בגמרא שם (כו), דכוליה יומא שכר תפלה יחבו ליה, שכר תפלה בזמנה הוא דלא יחבו ליה, הרי

טעם אמירת 'יראו עינינו' | אנשים אינם זהירים בתפלת מעריב שהיא רשות

בגמרא ברכות (ד:), אמר רבי יוחנן, איזהו בן העולם הבא, זה הסומך גאולה לתפלה של ערבית. ובתוספות (ד"ה דאמר): ואנו שאומרים 'יראו עינינו' ופסוקים אחרים אחר השכיבנו, נראה הואיל ותקינו להו רבנן - הוי ליה כגאולה אריכתא, דתקינו לומר זה, שבתוך כך יתפלל חבירו גם הוא, ולא ילך מבית הכנסת עד שיגמור כל אחד תפלתו, וגם יש באותם פסוקים י"ח אזכרות כנגד י"ח ברכות דשמונה עשרה.

עיי' בראב"ה (סימן ג), דמשום שיש שאינו זהיר בתפלת ערבית, דקיימא לן (ברכות כו:; רמב"ם הלכות תפלה פ"א ה"ו) תפלת ערבית רשות, לכן קבעו מקראות הללו שיש בהם י"ח שמות תחת תפלת ערבית, עיי' שם.

וצריך לומר, דאף על גב דתפלת ערבית לכולי עלמא מצוה מיהא איתה, אלא דאינה חובה, כמבואר בתוספות ברכות (כו. ד"ה טעה) **וברי"ף** שם (יט. מדפי הרי"ף), מכל מקום כיון דאינה חובה לא זהירי בה אינשי כולי האי. ומעין זה בזבחים (סה:; עיי' תוספות שם ד"ה רובי), דמידי דלא מעכב - זימנין דלא עבד ליה, עיי' שם. וכן בסוכה (מח:), כיון דאמר מר עיריה של מים לתוך של יין ושל יין לתוך של מים יצא, של מים אתי לאשחורי, עיי' שם. הרי דאף על גב דלכתחילה צריך לערות כל אחד בשלו, מכל מקום כיון דאינו מעכב - לפעמים שמחליפין, **ובכללים שלי** הבאתי עוד כזה מכמה דוכתי. ועל כן הכא נמי, כיון דתפלת ערבית רשות מפאת היותה נגד הקטרת אימורים (ברכות כו:; דא"ה מועכבת הכפרה (זבחים יג:; ראה רש"י שבת ט: ד"ה למאן), דמיא ממש להנך דמייתינא, ולא זהירי בה אינשי כולי האי.

תפלת ערבית ממנין מאה ברכות | 'רשות' - שאפשר להתפלל קודם שקיעת החמה | אין צריך שתהא חובה כדי להשלים מאה ברכות

איתא בברכות (כו:). במשנה, תפלת הערב אין לה קבע. ובגמרא שם (כו:), מאי אין לה קבע וכו', כמאן דאמר תפלת ערבית רשות.

עיי' כלבו (סימן ח ד"ה וכתב הרמב"ם) וז"ל: וכתב הרמב"ם ז"ל (הלכות תפלה פ"ט ה"ט), לכך לא תיקנו קדושה בערבית, מפני שהוא רשות. ופליגנא, והכתיב (דברים י:; 'מה ד' אלקיך שואל מעמך', ואמרו רבותינו ז"ל

(א) טעם נפלא נוסף מציינו בפני יהושע ברכות כו: ד"ה מיהו: "... נראה לי דתפלת יעקב באותו זמן לא היה בדעתו לקבועה תפלת ערבית, אלא שרצה להתפלל דרך נדבה כדמשמע לישנא דהתם (חולין צא:), דאמר אפשר שעברתי על מקום שהתפללו אבותי, אלא לאחר שראה יעקב ששקעה לו החמה שלא בעונתה, משום הכי לאחר כך נקבע זמן תפלת ערבית לאחר שקיעת החמה... ונראה שמוזה הטעם קיימא לן תפלת ערבית רשות, והוי קשיא לן מן התורה היא - כיון דיעקב תיקנה, ולמאי דפרישית אתי שפיר, כיון שהוא עצמו לא התפלל אותה התפלה אלא דרך נדבה".

תפלת ערבית בגלות

"בזמנינו אנו במצב מלחמה והעובר על דברי חכמים ומזלזל בתפלת ערבית - חייב מיתה" | יעקב אבינו תיקן תפלת ערבית כדי להתפלל על הגלות הזו - ולכן היא רשות כי הגלות האחרונה אינה קצובה בזמן | דעת הראשונים שתפלת ערבית כיום היא כתפלת חובה | מדוע תקנו חז"ל פסוקי 'ברוך ה' לעולם' בתפלת ערבית - במקום תפלת שמונה עשרה

"לגבי מצוה אחרת והיא עוברת, דאז אמרין תדחה תפלת ערבית מפניה, אבל בחנם אין לו לבטלה". ובשור"ת הרשב"א (ח"ד סימן קה) כתב: "אל יבטח אדם להפטר מתפלת ערבית, כי הוא כבר בא לחובה אחר שקבעוה עליהם", והרשב"א מביא עוד בשם הרי"ף (ברכות יט. מדפי הרי"ף), "דמי שהתפלל לעולם אפילו פעם אחת תפלת ערבית כבר שוויה עליה חובה".¹ ועוד כתב בשם רבותינו בעלי התוספות, "דאפילו למאן דאמר תפלת ערבית רשות, מכל מקום מצוה היא, ולא קראו אותה 'רשות' אלא להוציא שאינה חובה כמנחה, ומצוה לגבי חובה - רשות קרי ליה". ומעיר רבינו, שגם הרי"ף פסק כן (יט. מדפי הרי"ף): "ואפילו למאן דאמר רשות - חובה היא דליתא, אבל מצוה איתא".

ומכל מקום אף שקבלוה עליהם חובה, מחדש רבינו בגלויני הש"ס², שיש משמעות לענין ה'רשות', וזה על פי דברי הראב"ה (סימן ג) שכתב בטעם שתיקנו חז"ל לומר פסוקי הרחמים של 'ברוך ה' לעולם' וכו' בסוף תפלת ערבית, "דמשום שיש שאינו זהיר בתפלת ערבית, דקיימא לן תפלת ערבית רשות, לכן קבעו מקראות הללו שיש בהם י"ח שמות תחת תפלת ערבית".

ולכאורה צריך עיון, אם תפלת ערבית בזמן הזה היא מצוה וחובה, היאך אפשר לומר מקראות הללו במקום התפלה.

ומתוך רבינו, דאף על גב דתפלת ערבית לכולי עלמא מצוה מיהא איתה, סוף סוף אינה חובה, כמבואר בתוספות שם, ולכן "לא זהירי בה אינשי כולי האי". ואף שאין לבטל את התפלה ומי שאינו זהיר בה - שלא כדיון הוא עושה, בכל זאת התחשבו חז"ל ותיקנו את המקראות הללו במקום התפלה.

וכן מצינו בכמה מקומות, שדבר שאינו מעכב - אין זהירים בו כל כך. כגון 'בזבחים' (סו:): עיני תוספות שם ד"ה ורבי), דמידי דלא מעכב - זימנין דלא עבד ליה, עיני שם. וכן בסוכה (נה:): כיון דאמר מר עיירה של מים לתוך של יין ושל יין לתוך של מים יצא, של מים אתי לאשחורי, עיני שם. הרי דאף על גב דלכתחילה צריך לערות כל אחד בשלו, מכל מקום כיון דאינו מעכב - לפעמים שמחליפין. ועל כן הכא נמי, כיון דתפלת ערבית רשות מפאת היותה נגד הקטרת אימורים (ברכות כו:): דאינה מעכבת הכפרה (זבחים יג:): ראה רש"י שם ט: ד"ה למאן), דמיא ממש להנך דמייתניא, ולא זהירי בה אינשי כולי האי".

יסוד הענין, שבזמנינו, בעת שאנו שרויים בגלות, יש לנו שייכות מיוחדת לתפלת ערבית³. מבואר בהרחבה במשנתו של המבי"ט ז"ע בספרו 'בית אלהים' (שער התפלה פרק יח), וזה דברו:

"תפלות אבות תקנום, ואם התפלות כנגד תמידין תקנום, נמצא שתפלת ערבית רשות, שאינה אלא כנגד איברים ופדרים שהולכים ומתאכלים כל הלילה. ואפילו למי שאומר שתפלות אבות תקנום אפשר שתפלת ערבית רשות, כיון שלא היתה כוונתו להתפלל, אלא אחר כך נתן אל לבו ואמר (חולין צא:): אפשר עברתי על מקום שהתפללו בו אבותי ואני לא התפללתי, חזר שם והתפלל, ולכך אמרו שהיא רשות.

"וענין כוונת תפלת יעקב אבינו בזה המקום הוא תפלה על גלותנו זה האחרון, כי גלות מצרים וגאולתן היה מצד אברהם אבינו, וגלות בבל וגאולתן - מיצחק, וגלות זה וגאולתנו - מצד יעקב... וזהו שאמר יעקב: אפשר עברתי על מקום שהתפללו בו אבותי ואני לא התפללתי, והמקום הזה הוא בית אל והוא ירושלים, וכמו שהם התפללו על בנין ירושלים ובית המקדש ונתקבלה תפלתם בבית ראשון ובבית שני, רצה הוא להתפלל על בנין ירושלים ובית המקדש העתיד, ולזה היתה תפלתו זאת קרוב לביאת השמש, שהוא רמז לגלות הארוך הזה.

"ולכך אמרו תפלת ערבית רשות, כי זאת הגאולה שאנו מקוים היא רשות בידינו בכל יום אם בקולו תשמעו, מה שלא היה כן בגאולת מצרים שנאמר בפירוש זמן הגלות ארבע מאות שנה, וגלות בבל שבעים שנה, ונאמר להם (שעיה סה, כא) 'בנו בתים ושבו ונטעו כרמים ואכלו פרים, כלומר כי אין לכם תקוה לצאת מן הגלות עד תשלום השבעים שנה. אבל גלותנו הוא ארוך מצד וקצר מצד, השביעית הוא שכל זמן שנחזור בתשובה לפניו ונשמע בקולו יגאל אותנו...".

רבינו הגה"ק רבי יוסף ענגיל ז"ע מביא בגליוני הש"ס את דעות הראשונים לגבי ענין תפלת ערבית רשות, שלמעשה גם תפלת ערבית נחשבת כחובה גמורה ואין לבטלה, וכמו שפסק הרמב"ם (פ"א מהלכות תפלה ה"ו) "ואף על פי כן נהגו כל ישראל בכל מקומות מושבותיהם להתפלל ערבית וקבלוה עליהם כתפלת חובה".

כך כתבו התוספות (ברכות כו.) שהיא רשות רק

מעשה היה בבחור שחשקה נפשו לקבל פני הגאון הצדיק בעל 'חפץ חיים' זצ"ל ונסע לראדין כדי לראותו ולהתברך מפיו. הוא נסע ברכבת עד לעיר איישישוק, משם השיג עגלה הנוסעת לעיירה ראדין. עד שהגיע לראדין, כבר היה חצות לילה, קור עז שרר ברחוב ולא נראתה בו נפש חיה. כשהוא מסתובב כך בחוצות העיירה, פגש אדם ושאל אותו אם יוכל ללון בביתו והוא הסכים לכך מיד.

בהיכנסו לבית, סיפר לבעל האכסניא על מטרת בואו לראדין, ולגודל הפתעתו מצא שבעל הבית הוא חתנו של החפץ חיים והוא הבטיח לו כי למחרת בבוקר ילך עמו לבית חותנו.

בהיותו עיף ויגע, נכנס מיד למיטה שהציעו לו וכשהוא כבר שוכב במיטה נזכר שעדיין לא התפלל תפלת ערבית, אך עייפותו היתה חזקה כל כך עד שאמר לעצמו: "הן תפלת ערבית רשות היא ובחוץ כל כך קר, אם כן אתפלל במיטה". אך מיד כשהתחיל להתפלל נפלה עליו תרדמה והוא נשאר בלא תפלה.

למחרת בבוקר קם משנתו, התפלל שחרית ואכל ארוחת בוקר, אחר כך קיים בעל האכסניא את ההבטחה ולקחו תיכף אל חותנו החפץ חיים.

כאשר נכנסו אל החפץ חיים, מצאוהו שוכב במיטה כשפניו מוסבות אל הקיר. ניגש אליו חתנו ואמר שהנה הגיע לכאן בן ישיבה שמבקש להתברך מפיו.

ה'חפץ חיים' לא הסב פניו אליו, אלא כשהוא פונה לקיר החל לומר: "אמנם תפלת ערבית רשות היא, אבל מי שגונב בזמן שלום, נפטר רק בקנס, ואילו מי שגונב בשעת מלחמה - מיד דנים אותו למות. כי אז מחמירים בכל דבר שיש בו כדי לבלבל את המערכות!".

"בזמנינו" - המשיך החפץ חיים - אנו נמצאים כמו במצב מלחמה, וכאשר מחסירים תפלת ערבית במלחמה - הדין הוא מות רח"ל, שהרי אמרו (ברכות ד:): העובר על דברי חכמים חייב מיתה!".

כשמע הבחור את דברי החפץ חיים, פרץ בבכי מר ואמר שהוא מבקש לחזור בתשובה והוא מקבל על עצמו בכל לב ונפש להקפיד מעתה על קיום דברי חכמים.

כשמע החפץ חיים את דבריו, החזיר את פניו אל הבחור ובירכו לשלום⁴.

סימן לבנים - לתקופות של שעבוד ויגון, נדודים ומרוורים. בשעה שסגור עליהם הדרך, ואין לאן לפנות, על שעות קשות כאלו התפלל יעקב תפלת ערבית ותיקן את זה לדורות הבאים בזמן שיטונו צללי ערב".

א) ומקשה על כך רבינו: "ומה שכתב דאם התפלל פעם אחת שוויה עליה חובה, ועיין ברי"ף, יש לדון מהך דראש השנה (יח:): רצו - אין מתענין, עיין שם בחידושי הרי"ן (ד"ה רצו) דכתב: פירוש, אפילו הורגלו להתענות לא אמרין שוויהוה עלייהו חובה כו', עיין שם. וצריך עיון דמאי שנא מהך דכאן".

ד) ראה בארוכה בעמוד ב.

של חושך ואפלה בזמן הגלות הקודר, וכמו שכתבו (ב"ר פס"ח) בערבית צריך אדם לומר יהי רצון מלפניך שתוציאני מאפלה לאורה, והמכון בזה הוא לחשכת הגלות... ואשר על כן תפילת ערבית רשות, שלא לעשות קבע לגלות שהוא בלי רצון, וכמו שכתוב בישיעה (נד, ח) 'בשצף קצף הסתרתי פני רגע ממך ובחסד עולם רחמתיך אמר גואלך ה'".

וזהו סוד גדולתה וחשיבותה של תפלת ערבית, שיעקב אבינו סלל את הדרך ונתן את הכוח הזה של תפילה בזמן שהחושך יכסה ארץ, ובזמן שהצרות מתגברות על עם ישראל והתפלל על שעת קדרות וחשכות, בזמן כשאפלה מחשיכה והולכת. והיו כל שנות חייו של יעקב בבחינת מעשה אבות

א) ספר 'שאל אביך ויגדך' (חלק ג) מפי המגיד-בישורים הגאון רבי שלום שברון זצ"ל ששמע מפי בעל המעשה.

ב) ולכן קבועה לחובה בגלות, ראה: 'עטרת צבי' (פרשת חיי שרה, דף קלב); 'עמוד התורה' להרה"ק מראזלא ז"ע (מאמר היחוד פרק ג); 'שפת אמת' (ליקוטים, תיקוני זוהר ב).

ובספר 'אש דת' (פרק תשיעי, מאמר שלישי, אות ג) הרחיב במעלת תפלת ערבית, ופירש מה דאיתא בזה"ק (נח עב): "יעקב אתקין צלותא דערבית, ובגין צלותא דא אתקין מה דלא אתקין בר נש מקדמת דנא כדקא יאות, בגין כך שבח גרמיה ואמר 'והאבן הזאת אשר שמתי מצבה'. וזו לשונו: 'לתפלת ערבית יש משמעות מיוחדת, תפלה לזמנים

לענין סברת הנימוקי יוסף הזאת תמצא קן לה בירושלמי שבת (פ"ב ה"ד), לא יקוב אדם שפופרת של ביצה וימלאנה שמן ויתננה על פי הנר (בערב שבת) בשביל שתהא מנטפת (כשבת, ויתקיים הנר, שהשמן מטפס בכל שעה לתוך הנר). ובירושלמי שם, למה, משום שלא הותחל בכל טפה וטפה (משום שלא הותחל מבעוד יום הנר להדליק בכל טפה וטפה שמן שבנר, מה שאין כן כשהשמן בנר, כשמושך הפתילה טפה אחת שאצלה, כל השמן שבנר נמשך אחריו, והרי הוא כאילו כבר התחיל להדליק כולו, קרבן עדה) כו'.

הנה כוונת הירושלמי לפירוש הקרבן עדה הנ"ל, והכי מיסתבר כוונתו, דרק כשמדליק בערב שבת בשמן שבנר עצמו, דנמשך כל השמן אחרי הפתילה, שייך לומר דנחשב נגמור הכל מיד כסברת הנימוקי יוסף - ושרי, מה שאין כן כשנותן שפופרת על פי הנר בערב שבת והיא מנטפת לתוכו גם בשבת, אם כן הוי ליה באמת מבעירי בשבת בכל טפה, כיון דאינם חיבור להיות נמשך הכל אחרי הטפה הראשונה, אם כן כל טפה וטפה הבערה בפני עצמה, ובאה מכח מעשהו הראשונה, ואם כן הדרא לדוכתה סברא דאשו משום חציו, והוי ליה מבעיר בשבת¹, ובאתי רק להעיר.

האם יש להיזהר על ממון חבירו - כשל עצמו או יותר מכך

איתא באבות (פ"ב מ"ב) במשנה, יהי ממון חברך חביב עליך כשלך.

עיין תוספות בבבא קמא (כג. ד"ה וליחייב הב') דכתבו: ונראה לדקדק מכאן, דיותר יש לאדם לזהר עצמו שלא יזיק אחרים משלא יזיק כו', עכ"ל. וצריך עיון קצת ממשנה אבות, דמשמע דסגי היותו חביב כשלו. ועיין עוד כתובות (ק), ז"ל, לא עדיף מדיך. ועיין רמב"ן על התורה (ויקרא יט, יח ד"ה וטעם) על הכתוב (שם) 'ואהבת לרעך כמוך'. ועיין תוספות סנהדרין (מה. ד"ה ברוך). ועיין עוד סנהדרין (פד.) וברש"י שם (ד"ה ואהבת).

ועיין בבא מציעא (כט:) ושם (ל-ל:), דמצא שק או קופה וכל דבר שאין דרכו ליטול - אילו היה של עצמו, מכל מקום מצרכינן קרא שלא יהיה מחויב בשל חבירו. ומשמע דלולי קרא היה הסברא דמחויב ליטול עבור חבירו, אף שעבור עצמו היה מפסיד ולא היה נוטל.

ועיין עוד תוספות נדה (זו. ד"ה שורפן), דמדת חסידות לעשות דבר המזיק לעצמו בשביל שלא יזקו אחרים, ואפילו נזק האחרים הוא רק אפשריות, עיין שם היטב². ועיין עוד ירושלמי בבא מציעא (פ"ג ה"ז), נתנן במקום שנוהג ליתן שלו, אם היה ראוי לשמירה - פטור, ואי לא - חייב, עיין שם היטב.

גדול הלימוד - שיש בו גם הסיבה וגם התכלית

עיין בבבא קמא (יז.), קיים אמרינן לימוד לא אמרינן, והאמר מר גדול לימוד תורה שהלימוד מביא לידי מעשה, ופירש רש"י (ד"ה מביא), אלמא מעשה עדיף, עכ"ל, ומבואר דהתכלית גדול מן הסיבה. אולם בתוספות שם (ד"ה והאמר) כתבו להיפוך, דכיון דלימוד מביא כו' על כן לימוד גדול ממעשה.

אולם מזה אין לדקדק דאפשר שתהיה הסיבה גדולה מן התכלית³, דשם הלימוד הרי הוא עצמו מעשה, שהרי הלימוד הוא בעצמותו מצוה ככל המצות, ואם כן כיון שמביא לידי מעשה גם כן, אם כן הרי יש בו פי שנים, שהוא מעשה בעצמותו, ומביא לידי מעשה, מה שאין כן המעשה שהוא רק מעשה לבד, ואין מביא לידי לימוד⁴, ועל כן שפיר הלימוד גדול⁵.

האדם מוליד את האש המתחדשת ולכן נחשב ממונו

עיין בבבא קמא (כב.), ריש לקיש אמר, אשו משום ממונו. והרי גם המדליק גדישו של חבירו באשו של חבירו גם כן חייב, עיין שם בתוספות (ד"ה אשו משום ממונו). ועל כרחק דהאש המתחדש בהגדיש, כיון דהוא הוא המחדשו, שעל ידי שהצית את הגדיש הוא מתחיל לבעור - ומתחדש בו אש בכל חטה וחטה ממונו עד שנשרף כולו, ואם כן האש המתחדש בכל חטה וחטה מן הגדיש ושורפה - הרי הוא הוא שחידשו והולידו במעשה הצתתו, דרק ההצתה היתה באש של חבירו, אבל האש המתחדש בכל חטה וחטה ושורפתה הרי הוא שהולידו על ידי מעשה ההצתה, ועל כן כיון שהוא הוא שהוליד את האש, לכן האש שלו, והוי ליה ממונו ממש⁶.

ויש לעיין עדיין בזה בבבא קמא שם, דמכל מקום אף שהאש המתחדש - שלו, מכל מקום הא יכול להפקיר גם האש המתחדש ויפטר⁷, ועיין שם היטב בתוספות, ואין כאן מקומו.

סברת הנמוק"י דאשו משום חציו היינו שנגמור הכל מיד | הוכחה מדברי הירושלמי 'שלא הותחל בכל טיפה וטיפה' | שמן הנמצא בשפופרת של ביצה לא נגמר מיד

דע, דקושיית הנימוקי יוסף (בבא קמא י. מדפי הרי"ף ד"ה אשו משום) איך שרי להדליק נר בערב שבת, והוא דולק והולך בשבת, נימא אשו משום חציו (שם כב.), והוי ליה מבעיר בשבת. ותירץ, דהא דאשו משום חציו היינו שנחשב שנגמור הכל מיד, עיין שם⁸.

הוא לן למפטריה, דאנוס הוא, שאין בידו להחזירה... וכן הדין לענין שבת, דכי אתחיל - מערב שבת אתחיל, וכמאן דאגמריה בידים בההוא עידנא דלית ביה איסור - חשיב⁹.

ח המשך לשונו: "ולפי זה יש לומר, דמה דמסתפק הירושלמי שם לומר עוד טעם אחר - שמא ישכח ויסתפק הימנו, ענין הספק הנ"ל הוא באמת אי אשו משום חציו או לא, דאי אשו משום חציו יש לומר כטעם הראשון, ואי אינו משום חציו להכרח לומר כטעם השני, ודו"ק¹⁰."

ט וז"ל: "וטעם 'ואהבת לרעך כמוך' - הפלגה, כי לא יקבל לב האדם שיהאוב את חבירו כאהבתו את נפשו. ועוד, שכבר בא רבי עקיבא ולמד חיך קודמין לחיי חבירך (בבא מציעא סב.). אלא מצות התורה שיהאוב חבירו בכל ענין כאשר יאהב את נפשו בכל הטוב, ויתכן בעבור שלא אמר 'ואהבת את רעך כמוך', והשוה אותם במלת 'לרעך'... שיהיה פירושו להשוות אהבת שניהם בדעתו, כי פעמים שיהאוב אדם את רעהו בדברים ידועים, להטיבו בעושר ולא בחכמה וכיוצא בזה, ואם יהיה אהבו בכל - יחפץ שיזכה רעהו האהוב לו בעושר ובנכסים וכבוד ובדעת ובחכמה, ולא שישוה אליו, אבל יהיה חפץ בלבו לעולם שיהיה הוא יותר ממנו בכל טובה, ויצוה הכתוב שלא תהיה פחיתות הקנאה הזאת בלבד, אבל יאהב ברבות הטובה לחבירו - כאשר אדם עושה לנפשו, ולא יתן שיעורין באהבה. ועל כן אמר ביהונתן (שמואל א כ. ח) 'כי אהבת נפשו אהבו', בעבור שהסיר מדת הקנאה מלבו ואמר (שם כג. ז) 'ואתה תמלוך על ישראל'."

י וז"ל: "ברור לו מיתת יפה - יש מפרשים משום ד'לרעך כמוך' לא שייך מחיים, דחיך קודמין¹¹."

יא בגמרא: "איבעיא להו, בן מהו שיקוי דם לאביו. רב מתנא אמר - 'ואהבת לרעך כמוך'. וברש"י: "ואהבת לרעך כמוך - לא הוזהרו ישראל מלעשות לחבריהם אלא דבר שאינו חפץ לעשות לעצמו¹²."

יב דעל מה דאמרו שם בצפרנים שהשורפן חסיד, כתבו: "ובערוך (פירוש שלש) פירש, ששרפת צפורן מוקת לאדם... ולכן הוא חסיד, שמחמיר לשורפן אף על גב שמויק לו¹³."

א בלקח טוב ריש כלל טו"ב: "הנה נא האי סברא דאי אפשר שיהיה טפל חמור מעיקר רגילה על לשון הפוסקים ז"ל, ודנים הלכה מכחה (עיין שם שהביא מחיטור מצוה סח ד"ה והעובר: ש"ת תתם סופר ירד סימן רכג ד"ה דבר האסור)... ומקור הסברא הזאת הוא מש"ס זבחים (מח: שם סג) ומנחות (צא: ובכורות יד:), שבמקומות אלה הוזכר לשון זה דלא מציעו טפל חמור מן העיקר. והנה שמתא אל לבי לעיין בסברא זאת, וראיתי דלא לבד דמסוגיא דזבחים עצמה שם (מט) מוכח דאין סברא זאת דאי אפשר לטפל כו' מוכרחת... כי אם מוכח כן גם כן מדוכתי טובי, כאשר אבאר בעזרת השם יתברך¹⁴."

ב ראה לשון הרמב"ם הלכות תלמוד תורה פ"א ה"ג: שהתלמוד מביא לידי מעשה, ואין המעשה מביא לידי תלמוד¹⁵.

ג וכן פירש הריטב"א קידושין מ: ד"ה נענה. וראה גם שולחן ערוך הרב הלכות תלמוד תורה פ"ד סעיף ב.

ד עיין גבורות שמונים אבות נד"ה וע"ע, שכתב כן על פי מה שיסד שם: "דמי שנתחדש ונולד על ידו דבר - הוא בעלים של הדבר ההוא", והאריך להוכיח שם כן בד"ה וע"כ - ד"ה ועיין. וכתב עוד שם: "ויש לזה עוד קריין סגיאין דכל מוליד דבר הוא שלו", וראה עוד גליוני השי"ם סנהדרין יט: ד"ה מעלה.

ה שאין זה ממונו לריש לקיש שמחייב משום ממונו, ראה שם רש"י ד"ה משום חציו.

ו שהוכיחו שאדם מתחייב גם על אש שאינו שלו, דלא כרש"י הנ"ל: "שאם לא כן, אין לך אדם שיתחייב בדליקה, שיפקיר הגחלים וידליק גדיש של חבירו¹⁶."

ז וז"ל: "כי נענין במילתא שפיר לא קשיא לן, שהרי חיובו משום חציו - כזורק החץ, שבשעה שיצא החץ מתחת ידו באותה שעה נעשה הכל ולא חשבינן ליה מעשה דמכאן ולהבא, דאי חשבינן ליה

ההבטחה האחרונה שמחוללת פלאים:

"כל מי שיסייע בהדפסת החיבורים שלי, אהיה לו למליץ יושר בעולם העליון"

(הבטחתו של רבינו ז"ע סמוך להסתלקותו, באוני חתנו הגה"צ רבי יצחק מעגל מרגנשטערן זצ"ל - מייסד וראש חברת 'אוהבי תורה' להוצאת ספרי רבינו)

לרכישת הספרים (במשלוח עד הבית), לקבלת הגליון ולתרומות:
טל: 1800-200-855 | דוא"ל: ot035104720@gmail.com